

Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemadel „Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele „Ühinemisprotsessi tõhustamine – Lääne-Balkani riikide usutavad väljavaated saada ELi liikmeks““

(COM(2020) 57 final)

„Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele „Majandus- ja investeerimiskava Lääne-Balkani jaoks““

(COM(2020) 641 final)

ning

„Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele „2020. aasta teatis ELi laienemispoliitika kohta““

(COM(2020) 660 final)

(2021/C 220/14)

Raportöör: **Andrej ZORKO**

Kaasraportöör: **Ionuț SIBIAN**

Konsulteerimistaotlus	Euroopa Komisjon, 11.11.2020
Õiguslik alus	Euroopa Liidu toimimise lepingu artikkel 304
Vastutav seksioon	välissuhete seksioon
Vastuvõtmine seksioonis	3.3.2021
Vastuvõtmine täiskogus	24.3.2021
Täiskogu istungjärk nr	559
Hääletuse tulemus	
(poolt/vastu/erapooletuid)	243/1/10

1. Järeldused ja soovitused

1.1. Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee kiidab heaks komisjoni 2020. aastal seoses Euroopa Liidu (EL) Lääne-Balkani riikidesse laienemisega vastu võetud teatised⁽¹⁾ ja nõustub, et Lääne-Balkani partnerite ELi integreerimine on geostrateegiline investeering terve maailmajao rahusse, stabiilsusesse, turvalisusesse ja majanduskasvu.

1.2. Komitee on nõus Zagrebi tippkohtumise järeldustega,⁽²⁾ kus ELi juhid kinnitasid veel kord ELi kindlat soovi tugevdada koostööd selle piirkonnaga ning kiitsid heaks Lääne-Balkani partnerite võetud kohustuse viia põhjalikult ja otsustavalt läbi vajalikud reformid. Lääne-Balkan on Euroopa lahutamatu osa ja ELi geostrateegiline prioriteet.

⁽¹⁾ COM(2020) 57 final (5.2.2020) „Ühinemisprotsessi tõhustamine – Lääne-Balkani riikide usutavad väljavaated saada ELi liikmeks“; COM(2020) 641 final (6.10.2020) „Majandus- ja investeerimiskava Lääne-Balkani jaoks“; COM(2020) 660 final {SWD(2020) 350 final} – {SWD(2020) 351 final} – {SWD(2020) 352 final} – {SWD(2020) 353 final} – {SWD(2020) 354 final} – {SWD(2020) 355 final} – {SWD(2020) 356 final} (6.10.2020) „2020. aasta teatis ELi laienemispoliitika kohta“.

⁽²⁾ Zagrebi avaldus, 6. mai 2020.

1.3. Komitee on veendunud, et sotsiaalpartnerid ja teised kodanikuühiskonna organisatsioonid⁽³⁾ peaksid mängima tähtsamat rolli ühiste, mitte ainult poliitiliste, vaid ka majanduslike ja sotsiaalsete väljakutsete ning probleemidega tegelemisel ning laienemisprotsessis aktiivsemalt osalema. Komisjon peaks oluliste sidusrühmade mõiste selgemalt määratlema, sest organiseeritud kodanikuühiskond on sild poliitika ning inimeste vahel ning aitab jälgida, kas aluspõhimõtteid, nagu sõnavabadus, õigusriigi põhimõte, meediavabadus, võrdne kohtlemine ja korruptsioonivastane võitlus, ka tegelikult rakendatakse.

1.4. Komitee kiidab heaks komisjoni 2020. aastal vastu võetud muudetud laienemismetoodika⁽⁴⁾. Kuna muutmise eesmärk oli kujundada see protsess usaldusväärsemaks, prognoositavamaks ja poliitilisemaks, peaks komisjon hakkama seda Albaania ning Põhja-Makedoonia suhtes rakendama kohe, kui ELi nõukogu võtab vastu oma läbirääkimisraamistiku, ning peaks kiiresti selgitama, kuidas seda kohandatakse ka Montenegro ning Serbia jaoks, kes on juba väljendanud valmisolekut see vastu võtta.

1.5. Komitee kiidab heaks asjaolu, et läbirääkimiste peatükid koondatakse teemavaldkondadesse ning iga teemavaldkonna üle alustatakse läbirääkimisi tervikuna. Idee rakendada rangeid tingimusi realistlikul viisil lihtsustab ELi kandidaatriikidel reformide teel edusammude tegemist. Komitee on iseäranis rahul ka põhiküsimuste teemavaldkonnale seatud rõhuasetusega ning asjaoluga, et selles tehtud edusammudest sõltub läbirääkimiste üldine tempo.

1.6. Komitee tunneb heameelt komisjoni ettepanekute üle ühinemisprotsessi tugevdamiseks ning nõukogu heakskiidu üle Albaania ja Põhja-Makedooniaga liitumisläbirääkimiste alustamisele,⁽⁵⁾ ent avaldab kahetsust asjaolu üle, et see protsess on taas kord blokeeritud, ning palub ELil tegutseda usaldusväärse partnerina ja kõrvaldada võimalikult kiiresti takistused, mille tõttu läbirääkimised ei saa alata.

1.7. Komitee hindab viisi, kuidas komisjon tähtsustab oluliselt kõigi sidusrühmade vahel usalduse suurendamist ning tagab, et ühinemisprotsess põhineb vastastikusel usaldusel ja selgetel ühiselt võetud kohustustel, et muuta see mõlema poole jaoks taas usaldusväärseks ning maksimaalselt tulemuslikuks.

1.8. Võttes arvesse liikmesriikide raskusi jõuda laienemise suhtes üksmeelele, on komitee seisukohal, et nõukogu peaks vähemalt kõigis ELiga ühinemise vaheetappides uuesti kaaluma kvalifitseeritud hääletamusega hääletamise võimalust⁽⁶⁾. See annaks liikmesriikidele tugeva poliitilise rolli, mis on uue metodoloogia eesmärk, ent ei laseks neil protsessi selle toimumise käigus pidurdada, sest just see vähendab praegu usaldust laienemise ning poliitika ümberkorraldava mõju vastu.

1.9. Komitee on veendunud, et suurendamiseks taas usaldust laienemisprotsessi vastu ja eesmärgiga tugevdada viise, kuidas EL püüab jõuda oma loomulike liitlasteni selles piirkonnas, peaks EL lubama Lääne-Balkani riikide poliitilistel juhtidel ja kodanikel osaleda – konsulteerivas rollis – Euroopa tuleviku teemalise konverentsi kontekstis toimuvates tegevustes ja aruteludes. Seda tehes toetuks EL 2000ndate aastate alguse Euroopa konvendi pretsedendile⁽⁷⁾.

⁽³⁾ Vastavalt komitee väljakujunenud terminoloogiale hõlmavad mõisted „kodanikuühiskond“ ja „kodanikuühiskonna organisatsioonid“ selles arvamuses sotsiaalpartnereid (st tööandjaid ning ametiühinguid) ja mistahes teisi valitsusväliseid osalejaid (vt Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Majanduslik ja sotsiaalne ühtekuuluvus ning Euroopa integratsioon Lääne-Balkani riikides – väljakutsed ja prioriteedid“ (ELT C 262, 25.7.2018, lk 15)).

⁽⁴⁾ COM(2020) 57 final (5.2.2020).

⁽⁵⁾ Nõukogu järeldused laienemise ning stabiliseerimis- ja assotsieerimisprotsessi kohta – Põhja-Makedoonia Vabariik ja Albaania Vabariik, 25.3.2020.

⁽⁶⁾ Cvijic, Srdjan, Kirchner, Marie Jelenka, Kirova, Iskra ja Nechev, Zoran (2019), „From enlargement to the unification of Europe: Why the European Union needs a Directorate General Europe for future Members and Association Countries“ (Laienemisest Euroopa ühendamiseni: miks Euroopa Liit vajab tulevaste liikmesriikide ja assotsieerunud riikide peadirektoraati), Open Society Foundations.

⁽⁷⁾ Stratulat, Corina ja Lazarevic, Milena (2020), „The Conference on the Future of Europe: Is the EU still serious about the Balkans?“ (Euroopa tuleviku teemaline konverents: kas EL suhtub Balkani riikide ühinemisse endiselt tõsiselt?), Euroopa Poliitika Keskuse aruteludokument, Brüssel: Euroopa Poliitika Keskus.

1.10. Komitee usub kindlalt, et EL peaks investeerima ka horisontaalsete kodanikuühiskonna struktuuride arendamisse, jagades Lääne-Balkani riikide sotsiaalpartneritele ning teistele kodanikuühiskonna organisatsioonidele eksperditeadmisi, tehnilist tuge ning piirkondliku ja rahvusvahelise võrgustumise võimalusi, muu hulgas eesmärgiga tagada neile laienemisprotsessis aktiivsem roll. Lääne-Balkani poliitilise eliidi läbipaistvuse ja vastutuse kontrollimiseks peaks EL tellima piirkonna kodanikuühiskonna organisatsioonidelt regulaarseid n-ö variaruandeid demokraatia olukorra kohta ⁽⁸⁾.

1.11. Komitee rõhutab, et kodanikuühiskonna organisatsioonide võimekuse suurendamine ja piirkondliku koostöö hõlbustamine, samuti eksperditeadmiste vahetamine peaksid jääma ELi ja riiklike rahaliste vahendite jaotamisel prioriteetide hulka. Lisaks on sotsiaalpartnerite ning teiste kodanikuühiskonna organisatsioonide vastastikune tunnustamine ja koostöö vajalik ka tegevuse tõhustamiseks piirkonnas reformide tegevuskava elluviimisest tekkivate probleemide lahendamisel ja ELi laienemisprotsessi edasiviimisel.

1.12. Komitee tunnistab, et eesmärgiga aidata Lääne-Balkani partneritel pehmeneda pandeemia lööki ning uuesti alustada ELile majanduslikult ja sotsiaalselt lähenemist, peaks EL partnereid heldelt toetama, seejuures palju enam kui vaid ELi programmidele juurdepääsu tagamise kaudu. Tõsist kaalumist väärivad näiteks idee avada Euroopa struktuuri- ja investeerimisfondid järk-järgult Lääne-Balkani partneritele (nt taristuprojektide toetamiseks), laiendada ELi finantsstabiilsuse mehhanismide kasutust, lubada piirkonnal osaleda ühises põllumajanduspoliitikas ning võimaldada korduvrännet ⁽⁹⁾.

1.13. Komitee kiidab heaks Euroopa rohelise kokkuleppe, ⁽¹⁰⁾ mis hõlmab konkreetseid eesmärke Lääne-Balkani riikide jaoks ja ka suunisdokumenti „Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans accompanying the Economic and Investment Plan for the Western Balkans“ (Suuniseid Lääne-Balkani riikidele rohelise tegevuskava rakendamiseks, mis on lisatud Lääne-Balkani majandus- ja investeerimiskavale) ⁽¹¹⁾. Selles kutsutakse piirkonna partnereid üles töötama koos ELiga, et võtta 2030. aastaks vastu keskkonnanahoidlik poliitika ja saavutada 2050. aastaks kliimaneutraalsus.

1.14. Komitee soovib, et järgmistes riigiaruannetes järgitaks selget struktuuri järelevalves selle üle, kuidas Lääne-Balkani riikide valitsused kodanikuühiskonnaga tegelevad. See kontroll peaks andma aluse reageerida poliitiliste meetmetega, nii et mahajäämisel oleksid tagajärjed ja edusammudega kaasneks konkreetne kasu. Ühtlasi suurendaks see Lääne-Balkani riikide suhtes rakendatava laienemispoliitika usaldusväärsust ja ümberkorraldavat mõju.

1.15. Komitee kutsub taas ELi institutsioone ja Lääne-Balkani riikide valitsusi üles hoolitsemata sotsiaalpartnerite üldise suutlikkuse suurendamise eest, nii et samal ajal säiliks täielikult nende sõltumatus. Toimiv sotsiaaldialog peaks olema ELi ühinemisläbirääkimiste oluline element. Komitee rõhutab, et sotsiaalpartneritega tuleks konsulteerida süstemaatiliselt ja aegsasti kõigi asjakohaste seadusandlike ettepanekute osas ning strateegiliste dokumentide väljatöötamise kõigis etappides ⁽¹²⁾.

1.16. Komitee kutsub üles korraldama vahetult enne ELi ja Lääne-Balkani riikide tippkohtumisi või nende kõrvalüritustena kõrgetasemelisi kodanikuühiskonna konverentse või foorumeid, et anda kodanikuühiskonnale võimalus öelda oma sõna tippkohtumistel käsitlevatel teemadel ⁽¹³⁾. Sellised konsultatsioonid on väga olulised, et tagada läbirääkimiste protsessis edusammude objektiivne alt-üles järelevalve. Komitee võiks anda neisse üritustesse oma panuse.

⁽⁸⁾ Stratulat *et al.* (2019), *op. cit.*, lk 113.

⁽⁹⁾ Stratulat ja Lazarević (2019), *op. cit.*

⁽¹⁰⁾ COM(2019) 640 final (11.12.2019) „Euroopa roheline kokkulepe“.

⁽¹¹⁾ SWD(2020) 223 final {COM(2020) 641 final} (6.10.2020) „Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans accompanying the Economic and Investment Plan for the Western Balkans“ (Suuniseid Lääne-Balkani riikidele rohelise tegevuskava rakendamiseks, mis on lisatud Lääne-Balkani majandus- ja investeerimiskavale).

⁽¹²⁾ Lääne-Balkani kodanikuühiskonna foorumi lõppdeklaratsioon – 16.–17.4.2019, Tirana, Albaania.

⁽¹³⁾ Lääne-Balkani riikide majanduse ja sotsiaalse ühtekuuluvuse teemalise kõrgetasemelise konverentsi järeldused – 15. mai 2018, Sofia, Bulgaaria.

1.17. Komitee kordab soovitusi, mis toodi välja komitee välissuhete sektsiooni panuses 6. mail 2020 toimunud ELi ja Lääne-Balkani tippkohtumisse⁽¹⁴⁾ ning komitee hiljutistes arvamustes teemal „Kodanikuühiskonna panus rohelisse tegevuskavasse ja Lääne-Balkani riikide kestlikku arengusse ELiga ühinemise protsessi osana“, mis võeti vastu 18. septembril 2020⁽¹⁵⁾ ⁽¹⁶⁾.

1.18. Komitee kutsub Euroopa Liidu Nõukogu praegust eesistujariiki Portugali ja eelkõige järgmist eesistujariiki Sloveeniat üles hoidma Lääne-Balkani suunas laienemise poliitika 2021. aastal ELi päevakorras tähtsal kohal.

2. ELi Lääne-Balkani suunas laienemisega seotud küsimused

2.1. Reaalne väljavaade ühineda ELiga on piirkonnas peamine muudatuste tegemise ajend ja stiimul – iroonilisel moel on see piirkond juba praegu geograafiline enklaav ELis, sest see on liikmesriikidega ümbritsetud – ning suurendaks seega ka meie kollektiivset turvalisust ja heaolu. See on oluline vahend, et edendada demokraatiat, õigusriigi põhimõtet ja põhiõiguste järgimist, mis kujutavad endast ka majandusliku integratsiooni tõukejõude ning on kesksel kohal piirkondliku leppimise ja stabiilsuse toetamisel.

2.2. Selle poliitika jätkamine ja tugevdamine on seega vältimatu, et säilitada ELi usaldatavus, edu ja mõju nii piirkonnas kui ka kaugemal – ja seda eelkõige ajal, mil on suurenenud geopolitiiline konkurents. Laienemise ELi prioriteetide loetelus madalamale positsioonile lükkamine või selle protsessi aeglustumine võib lihtsustada teiste osaliste jaoks, kes sageli ei jaga ELi demokraatiataotlusi – eelkõige Venemaa ja Hiina – Balkani riikide asjadesse sekkumist ning soojade suhete loomist seesuguste riikidega nagu Serbia, Montenegro ja Bosnia ja Hertsegoviina, nagu seda on praeguse pandeemia ajal juba näha olnud. Need välisjõud võivad takistada ELi jõupingutusi Euroopa julgeoleku tagamiseks.

2.3. Praeguse aja probleemid, nagu globaliseerumine, vananevad ühiskonnad, ränne, kliimamuutused, sotsiaalne ebavõrdsus, terrorism, radikaliseerumine, organiseeritud kuritegevus, küberrünnakud ja COVID-19, tõestavad, et EL ja Lääne-Balkani piirkond ei ole sarnased mitte ainult oma huvide poolest, vaid seisavad aina enam silmitsi ka samade probleemidega. Seega on EL ja Lääne-Balkani riigid strateegilisest, poliitilisest ning majanduslikust seisukohast samas olukorras. Selle vastastikuse sõltuvuse tõttu tuleb tänapäevases keerukas ning etteaimamatus maailmas edukalt toimetulemiseks ühiselt tegutseda⁽¹⁷⁾.

3. ELi mõju sõltub selle usaldusväärsusest

3.1. 2020. aastal läbi viidud Ipsose küsitlus⁽¹⁸⁾ näitab, et avalik arvamus piirkonnas on endiselt ülekaalukalt ELi liikmeks saamise poolt (keskmiselt 82,5 %). Lääne-Balkani riikide inimesed toetavad ELiga ühinemist endiselt tõenäoliselt sellepärast, et nad näevad seda võimalusena viia oma riikides sisse väga vajalikke muutusi valitsemise kvaliteedis ja majandustulemustes. Inimesed annavad positiivse hinnangu ELi rollile riiklikus poliitikas (39,7 %) ja majandusreformides (40,3 %). Lisaks on ka võimalik, et Lääne-Balkani üldsus seostab ELi töö- ja reisisisvabadusega, aga ka rahu ning julgeolekuga.

3.2. Komitee tunneb rahulolu enneolematu solidaarsuse üle, mida EL on COVID-19 pandeemia ajal näidanud Lääne-Balkani riikide suhtes, sealhulgas tehes neile kättesaadavaks ELi vahendid ja platvormid ning nendes osalemise, mis tavaliselt on reserveeritud üksnes ELi liikmesriikidele (nt terviseohutusekomitee, Euroopa Ravimiamet, ühishanke leping). Komitee väljendab lootust, et selline kaasamine ELi poliitikameetmetesse ja vahenditesse jätkub ka pärast pandeemiat. Teisest küljest on komitee mures selle pärast, et vajakajäämised ELi suutlikkuses varustada Lääne-Balkani riike hädavajalike COVID-19 vaktsiinidega võivad negatiivselt mõjutada ELi kuvandit piirkonna avalikkuse silmis.

⁽¹⁴⁾ „Komitee panus 6. mail 2020 toimunud ELi ja Lääne-Balkani tippkohtumisse“ (avaldatud 28.4.2020).

⁽¹⁵⁾ ELT C 429, 11.12.2020, lk 114.

⁽¹⁶⁾ Vt ka Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus „Majanduslik ja sotsiaalne ühtekuuluvus ning Euroopa integratsioon Lääne-Balkani riikides – väljakutsed ja prioriteedid“ (ELT C 262, 25.7.2018, lk 15) ja Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus „Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus, millega luuakse ühinemiseelse abi rahastamisvahend (IPA III)“ (ELT C 110, 22.3.2019, lk 156).

⁽¹⁷⁾ Stratulat *et al.* (2019), *op. cit.*

⁽¹⁸⁾ 2020. aasta oktoobris Euroopa Balkani Fondi poliitika nõuanderühma „Balkani riigid Euroopas“ (Balkans in Europe Policy Advisory Group (BiEPAG)) sisendiks tellitud küsitlus, mille raames viidi kuues piirkonna riigis riiklikul tasandil esinduslike valimitega, kuhu kuulus vähemalt 1 000 üle 18-aastast vastajat, läbi telefoni- ja internetipõhised intervjuud.

3.3. Siiski ei ole 52,1 % piirkonnas küsitletud inimestest sama Ipsose küsitluse (2020) kohaselt rahul oma riigi edusammudega teel ELiga ühinemise suunas, eelkõige selle protsessi aeglase tempoga. Aina suurem hulk Lääne-Balkani riikide kodanikest arvab, et nende riigid ei ühine kunagi ELiga, ja on mures, et „EL ei taha meid“. Üle 44,9 % Bosnia ja Hertsegoviina vastanutest, 42 % Serbia vastanutest, 40,5 % Põhja-Makedoonia vastanutest ning 36,8 % Albaania vastanutest arvab, et nende riik saab ELi liikmeks alles pärast 2040. aastat või võimalik, et mitte kunagi⁽¹⁹⁾. See viitab sellele, et praegune selle piirkonna rahva ulatuslik toetus ELile jääb tõenäoliselt kestma ainult nii kauaks, kui ühinemise väljavaated on usutavad. Seega on aeg, mil EL võis Lääne-Balkani partnerite euroopameelses suhtumises kindel olla, peagi lõppemas.

3.4. Komitee juhib tähelepanu asjaolule, et paljud Euroopa Parlamendi poliitiliste erakondade, ELi liikmesriikide valitsuste ning ELi institutsioonide seisukohad ei ole alati üksteisega kooskõlas ning võivad seega saata piirkonnale ebaselgeid ja segadust tekitavaid signaale. Komitee on veendunud, et liikmesriikides laienemispoliitika kujundamisel osalevate eri osaliste vahel on vaja suuremat sisemist ühtekuuluvust, et nad räägiksid sama, järjepidevat juttu.

3.5. ELi institutsioonid, nagu komisjon ja Euroopa Parlament, peaksid edusammude hindamise ning Lääne-Balkani partnerite abistamiseks ja neile vastamiseks strateegiate väljatöötamise protsessis liikmesriike tõhusamalt teavitama ning nendega tihedamat koostööd tegema. Komisjon peaks arendama liikmesriikidega lähedasemaid kahepoolseid kontakte, näiteks välisministeeriumide ja riiklike partneritega laienemise arutamiseks koosolekute korraldamise teel, ning tegema tõhusamalt koostööd teiste ELi tasandi ja piirkondlike osaliste (nt Euroopa välisteenistus, nõukogu, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee, Regioonide Komitee ja piirkondlik koostöönõukogu) ning kodanikuühiskonnaga. Euroopa Parlament peaks lisaks julgustama ka tõhusamat koostööd ELi riiklike parlamentidega ning nende vahel, et toetada nende euroopastumist⁽²⁰⁾.

3.6. Komitee on nõus komisjoni järeldusega,⁽²¹⁾ et rohkem tuleb keskenduda protsessi poliitilisele iseloomule ja tagada ELi liikmesriikide poolt kõrgel tasemel tugevam suunamine ning koostöö. Komitee rõhutab ka, et see tugevam poliitiline suunamine ja koostöö peavad olema konstruktiivsed ning kasulikud ja et äärmiselt tähtis on tulemuslik abistamine.

3.7. Komitee on veendunud, et ELi toetus ning pühendumine liidu Lääne-Balkani riikides laienemise protsessile peab olema tugev ja selge. Eelkõige tuleb tagada, et elluviidud reformide tulemused esitatakse nõuetekohaselt ja et nende reformide mõju ilmneks inimeste elukvaliteedi paranemise kujul.

3.8. Komisjon peaks oma kohalike esinduste ning delegatsioonide kaudu, ent ka kohalikke sidusrühmi ning sotsiaalpartnereid kaasavate algatuste kaudu tugevdama ja mitmekesistama oma ELi liikmesriikides ning Lääne-Balkani piirkonnas laienemise teemal tehtavat teavitustööd. Lääne-Balkani partnerite poolne usaldusväärne teavitamine ELi suurest toetusest ning Euroopa integratsiooni kuludest ja kasust üldisemalt sõltub ka vaba ning elujõulise meedia olemasolust piirkonnas. Seepärast peaks komisjon nõudma Lääne-Balkani partneritelt meediavabaduse nõudest kinnipidamist ja investeerima selle sektori arengusse ning jätkusuutlikkusse.

4. Piirkonna demokraatlik konsolideerimine on vääramatult vajalik

4.1. Ipsose küsitluse (2020) andmetel on inimeste rahulolematuse peamine allikas nende riigi poliitikud ja riigiasutused. Vastajad üle kogu piirkonna kahtlevad, kas nende riikide juhid on tegelikult pühendanud ELiga ühinemise tegevuskava täitmisele, ning mõistavad hukka korrumpeerunud ja mittetoimivad riigiasutused⁽²²⁾.

⁽¹⁹⁾ Stratulat, Corina, Kmezić, Marko, Tzifakis, Nikolaos, Bonomi, Matteo ja Nechev, Zoran (2020), „Between a rock and a hard place: Public opinion on integration in the Western Balkans“ (Kahe tule vahel: avalik arvamus Lääne-Balkani riikide integreerimise kohta), poliitika nõuanderühm „Balkani riigid Euroopas“ (Balkans in Europe Policy Advisory Group (BiEPAG)).

⁽²⁰⁾ Balfour, Rosa ja Stratulat, Corina (2015) (toim.), „EU member states and enlargement towards the Balkans“ (ELi liikmesriigid ja laienemine Balkani suunas), Euroopa Poliitika Keskuse aruteludokument nr 79, Brüssel: Euroopa Poliitika Keskus, lk 234.

⁽²¹⁾ COM(2018) 65 final (6.2.2018) „Lääne-Balkani riikide reaalne ELiga ühinemise väljavaade ning ELi tõhustatud koostöö nende riikidega“.

⁽²²⁾ Stratulat et al. (2020), *op. cit.*, lk 5.

4.2. Paistab, et ei demokraatlike põhiseaduste vastuvõtmine ega ELi range demokraatlik tingimuslikkus ei ole suutnud kaotada mitteametlike võimustruktuure, riigi kaaperdamist ja poliitilist patronaazi Lääne-Balkani riikides, vaid on neid tegelikult hoopis konsolideerinud⁽²³⁾. Nõrgad demokraatlikud institutsioonid ja autokraatlike riigipeade esilekerkimine Lääne-Balkani riikides võib vähendada nendes riikides õigusriigi normide järgimist, kohtuvõimu sõltumatust ning meediavabadust.

4.3. EL ei peaks tegema piirkonnas mööndusi poliitikutele, kes hoiavad selgelt kõrvale oma kohustusest tagada demokraatia. Asjaolu, et komisjoni juhtis oma 2018. aasta selle piirkonna strateegias⁽²⁴⁾ tähelepanu „riigi kaaperdamisele“, või kriitiliste hinnangute andmine eri riikide aastaaruannetes kaotab suuresti tähtsust, kui Lääne-Balkani riike külastavad ELi ametnikud või liikmesriikide poliitikud ei korda sama retoorikat⁽²⁵⁾. Kui võimumonopolide, parteiorganisatsioonide ja konkurentsi või mitteametlike tavade suhtes ei rakendata demokraatlikku õigustikku, ei järgi Lääne-Balkani poliitikud tõenäoliselt Euroopa demokraatlike nõudeid, kui nende eiramine just võimaldab neil võimu säilitada.

4.4. ELi institutsioonide jõupingutused selleks, et parandada Lääne-Balkani riikides ühinemisprotsessi kaudu demokraatia kvaliteeti, oleksid palju edukamad, kui praeguste liikmesriikide demokraatlike reforme arutatakse ning käsitletakse koos ELiga ühineda lootvate riikidega. Lääne-Balkani ühinemislootusega riikidele paljude aastate jooksul rakendatud demokraatlik tingimuslikkus on loonud rikkalikult teadmisi ning praktilisi kogemusi selle kohta, millest on või ei ole abi siseriiklike juhtimisreformide esilekutsumiseks. Seega võiksid Lääne-Balkani riigid anda oma panus ELi arutelusse õigusriigi põhimõtte, meediavabaduse ja kodanikuühiskonna kaitsmise kohta, näiteks Euroopa tuleviku teemalise konverentsi kontekstis⁽²⁶⁾.

4.5. EL peaks ka tunnistama, et nõukogu aina sagedamini esinev tava lubatud preemiatega viivitada, vaatamata sellele, et piirkonnas on tehtud käegakatsutavaid edusamme, demotiveerib piirkonna poliitikuid ELi reformide tegevuskava rakendamisel, millega kaasneb oht, et ka Lääne-Balkani kõige reformimeelsemad ja konsensuse põhjal tegutsevad poliitilised juhid eksivad õigelt teelt kõrvale.

5. Õrn sotsiaal-majanduslik olukord

5.1. Komitee peab tervitatavaks ka majandus- ja investeerimiskava⁽²⁷⁾ vastuvõtmist eesmärgiga ergutada pikaajalist taastumist, hoogustada majanduskasvu ja toetada reforme, mis on vajalikud ELiga ühinemise teel edasi liikumiseks, sealhulgas Lääne-Balkani riikide ELi ühtsele turule lähemale toomiseks. Eesmärk on vallandada piirkonna kasutamata majanduspotsentsiaal ning laiendada märkimisväärselt piirkonnasisest majanduskoostööd ja kaubavahetust.

5.2. Komitee on veendunud, et kõik need komisjoni sammud on väga positiivsed ning peaksid poliitikale head hoogu andma, ent tegelikult on olukord endiselt keeruline (komisjoni viimases teatises ELi laienemispoliitika kohta ja selle iga-aastastes riigiaruannetes teatatakse ka püsivatest probleemidest)⁽²⁸⁾.

5.3. COVID-19 pandeemia on kindlasti põhjustanud suuri šokke kaupade ja teenuste pakkumise ning nõudluse, tootmise vähenemise, töötuse ja sotsiaalsete raskuste suurenemise osas. Piirkonnas esines majandusprobleeme aga juba enne koroonaviiruse kriisi. Pärast 2008. aasta finants-, majandus- ja sotsiaalset kriisi on ELile majanduslikult ning sotsiaalselt lähenemise protsess SKPs inimese kohta mõõdetuna olnud väga aeglane või täielikult puudunud. Kuna

⁽²³⁾ Richter, Solveig ja Wunsch, Natasha (2020), „Money, power, glory: the linkages between EU conditionality and state capture in the Western Balkans“ (Raha, võim, hiilgus: ELi tingimuste ja Lääne-Balkani piirkonnas esinevate riigi kaaperdamiste vahelised seosed), *Journal of European Public Policy* 27(1), lk 41–62.

⁽²⁴⁾ COM(2018) 65 final (6.2.2018).

⁽²⁵⁾ Stratulat *et al.* (2020), *op. cit.*, lk 7.

⁽²⁶⁾ Stratulat ja Lazarević (2019), *op. cit.*

⁽²⁷⁾ COM(2020) 641 final (6.10.2020) „Majandus- ja investeerimiskava Lääne-Balkani jaoks“.

⁽²⁸⁾ COM(2020) 660 final [SWD(2020) 350 final] – [SWD(2020) 351 final] – [SWD(2020) 352 final] – [SWD(2020) 353 final] – [SWD(2020) 354 final] – [SWD(2020) 355 final] – [SWD(2020) 356 final] (6.10.2020) „2020. aasta teatis ELi laienemispoliitika kohta“.

struktuursete probleemide, näiteks avaliku või erasektori investeeringute vähesuse või kiiresti vananeva elanikkonna probleemide lahendamise teel ei ole õnnestunud majandusarengut kiirendada, vaatavad Lääne-Balkani riikide kodanikud abitult puudust täis tulevikku. Pandeemia on neid sotsiaal-majanduslikke probleeme vaid raskendanud, tekitades ohu, et Euroopa keskel tekib *de facto* mahajäämuse enklav (²⁹).

5.4. Komitee rõhutab, et tugevam majanduslik koostöö ja piirkondadevaheline kaubandus peavad aitama luua inimväärilisi, ohutuid ja kvaliteetseid töökohti ning vähendada sotsiaalset ebavõrdsust ega tohiks põhineda ebaõiglasel konkurentsil ja sotsiaalsel dumpingul. Selles osa peaks EL pakkuma Lääne-Balkani majanduspiirkonnale ja ühendatust käsitlevale tegevuskavale rohkem rahalist ning tehnilist tuge, et julgustada piirkonnas kaubanduse liberaliseerimist ja integreerimist (³⁰) ning vältida piirkonnas ELi välistest jõududest sõltuvuse tekkimist.

5.5. Lääne-Balkani riikidel on oluline kasutamata majanduspotentsiaal ning märkimisväärne suurema piirkonnasisese majanduskoostöö ja kaubavahetuse võimalus. Ehkki viimastel aastatel on majanduskasv, uute töökohtade loomine ja sissetuleku suurenemine mõnevõrra kiirenenud, ei ole need riigid oma majandusstruktuuride reformimise ja konkurentsivõime parandamisega veel järje peale jõudnud. Nende majanduskeskkonda iseloomustab endiselt kõrge töötuse määr, eriti noorte seas, oskuste ja nõudluse oluline mittevastavus, visalt püsiv mitteametlik majandus, ajude äravool, naiste vähene osalemine tööturul ning vähene innovatsioon (³¹). Komitee soovib, et ELi liikmesuse tingimuste täitmise hindamisel tuleks kaaluda Euroopa sotsiaalõiguste samba põhimõtete rakendamise võimalikkust (³²).

5.6. Komitee arvates on väga oluline parandada piirkonna haridus- ja koolitussüsteemi kvaliteeti ning asjakohasust – see on hädavajalik tööandjate ning haridusasutuste seoste tugevdamiseks.

5.7. Investeeringumiskliima on jäänud suuresti muutumatuks. Seda iseloomustavad õigusriigi põhimõtte ebapiisav järgimine, riigiabinormide täitmise ebapiisav tagamine, sügavalt juurdunud varimajandus, ettevõtjate kehv juurdepääs rahastamisele ning nõrk piirkondlik integratsioon ja ühendatus. Jätkub riigi sekkumine majandusse. Taristut on kindlasti tarvis ajakohastada ning investeeringud tuleks suunata konkreetsetesse projektidesse ja need peaksid vastama ELiga kokku lepitud prioriteetidele.

5.8. Komitee tuletab meelde, et Lääne-Balkan on väga tundlik kliimamuutuste mõju suhtes, mis kahjustab üldist tervislikku seisundit ja majandust, ning et piirkond vajab kiiret tegutsemist, et parandada oma kodanike, eelkõige laste ja noorte elukvaliteeti õiglase üleminekuga keskkonnahoidlikumale mudelile, pidades meeles põhimõtet, et kedagi ei tohiks kõrvale jätta (³³). Lääne-Balkani riikides esineb seoses kliimamuutustega mitmeid muret tekitavaid trende, näiteks suur sõltuvus tahketest fossiilkütustest. Siiski on ka palju võimalusi, näiteks taastuvenergia potentsiaal ja suur bioloogiline mitmekesisus. Lääne-Balkani riikide rohelisse kokkuleppesse kaasamise olulisus ja vajalikkus ei tulene üksnes sellest, et kliimamuutused ei tunne riigi- ega füüsilisi piire, vaid ka asjaolust, et see on tähtis inimeste heaolu ja tervise seisukohast ning tagab Lääne-Balkani riikide kodanikele ELilt käegakatsutava kasu (³⁴).

5.9. EL peaks välja selgitama, millised on tähtsamad Lääne-Balkani partnerite majandust tagant tõukavad sektorid, sh VKEd ning põllumajandus- ja toidusektor, ning neisse investeerima. EL peaks ka tagama, et piirkonnalt nõutavad standardid ei lämmata nende sektorite arengut meetmetega, mis on praegu Lääne-Balkani riikide jaoks liiga piiravad. Selle asemel tuleb lati kõrgust reguleerida vastavalt nendes riikides tehtud edusammudele ning nii võimaldada majandusel kasvada.

(²⁹) Bonomi, Matteo ja Reljić, Dušan (2017), „The EU and the Western Balkans: so near and yet so far“ (EL ja Lääne-Balkani riigid: nii lähedal, ent samas nii kaugel), Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP) kommentaar, SWP.

(³⁰) Stratulat *et al.* (2019), *op. cit.*, lk 113, ja Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Kodanikuühiskonna panus rohelisse tegevuskavasse ja Lääne-Balkani riikide kestlikku arengusse ELiga ühinemise protsessi osana“ (omaalgatuslik arvamus) (ELT C 429, 11.12.2020, lk 114).

(³¹) Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Majanduslik ja sotsiaalne ühtekuuluvus ning Euroopa integratsioon Lääne-Balkani riikides – väljakutsed ja prioriteedid“ (ELT C 262, 25.7.2018, lk 15).

(³²) *Idem.*

(³³) ELT C 429, 11.12.2020, lk 114.

(³⁴) *Idem.*

5.10. Ehkki komitee kiidab heaks ELi Lääne-Balkani riikide kodanike ja ettevõtete heaks rakendatud 3,3 miljardi euro suuruse finantspaketi, tuleb siiski tagada, et see raha suunatakse nõuetekohaselt ja et investeeringutest saadav kasu jõuab vastavalt nende taga olevatele põhjustele inimesteni. Komitee leiab, et COVID-19 kriisist taastumine peaks soodustama piirkonna majanduslikku ja sotsiaalset ühtekuuluvust ning keskkonnahoidliku poliitika elluviimist, ühtlasi peab rohepööre olema Lääne-Balkani tervikliku ja tulevikku suunatud taastekava lahutamatu osa.

5.11. Komitee usub, et sotsiaalpartnerite aktiivne osalemine, sealhulgas tänu kollektiivsete läbirääkimiste julgustamisele, ning teiste kodanikuühiskonna organisatsioonide majandus-, sotsiaal- ja teiste reformide elluviimises osalemine võib anda olulise panuse majandusliku ning sotsiaalse lähenemise suurendamisse, eriti pärast COVID-19 pandeemiat.

5.12. Komisjoni nõue, et rahaliste vahendite kasutamine ja reformide elluviimine peab olema läbipaistvam, on teretulnud, ent jääb selgusetuks, kas komisjon käsitleb kodanikuühiskonda ühena olulistest sidusrühmadest. Komisjoni 2020. aasta teatises Lääne-Balkani riikide kohta ei ole kodanikuühiskonda kahjuks praktiliselt mainitudki.

6. Piirkondlik koostöö

6.1. Komitee arvates on Lääne-Balkani riikide elatustaseme tõstmiseks väga oluline piirkondlik koostöö.

6.2. Nii Lääne-Balkani riikide tippkohtumine Poznańis 2019. aastal kui ka ELi ja Lääne-Balkani riikide tippkohtumine 2020. aasta mais Zagrebis olid piirkonna juhtide jaoks võimalus leppida kokku ambitsioonika rohe- ja digipöörde jätkamises ning arendada edasi ühendatust kõigis selle mõdotmetes: transport, energeetika, digivaldkond ja inimestevahelised suhted.

6.3. Komitee on nõus, et roheline kokkuleppe, majandus- ja investeerimiskava, jõupingutused majanduse restruktureerimiseks, investeeringud turismi ja energeetikasse ning digipöörde on piirkonna arengu ja stabiilsuse jaoks äärmiselt olulised. Komitee juhib siiski tähelepanu vajadusele pakkuda kvaliteetseid ja inimväärseid töökohti, mis võimaldaksid inimestel ohutult töötada, tagaksid kõigile töötavatele inimestele majandusliku ning sotsiaalse turvalisuse ja tooksid inimestele hüvesid.

6.4. Komitee arvates tuleks erilist tähelepanu pöörata Lääne-Balkani riikide konkurentsivõimele, kaasavale majanduskasvule, elatustasemele, kestlikule arengule, ühendatusele ja digipöördele. Ettevõtlusalane võimekus ning innovatsioon on samuti äärmiselt olulised piirkondliku ja kohaliku majanduse taastumiseks. Seepärast soovitab komitee kasutada ELi ühinemisele abi vahendeid rohkem iduettevõtete toetamiseks, ettevõtluskoolituste saamise hõlbustamiseks ja piirkonna arukate majandusstrateegiade tugevdamiseks ning vajalikku taristusse investeerimiseks.

6.5. Keskkonnapoliitika vallas keskendub EL fossiilsete energiaallikate järk-järgult kasutusest välja jätmisele ning taastuvenergiaga asendamisele. Lääne-Balkani partnerid, eelkõige Serbia, on seevastu võtnud Hiinalt laene keskkonnamõjude hindamise läbiviimata uute soojuselektriijaamade ehitamiseks, mis töötavad odava, ebatõhusa söe toitel⁽³⁵⁾. Selle tulemusena võistlevad Belgrad, Skopje ja Sarajevo külmadel talvekuudel, kui energiakasutus suureneb, järjekindlalt maailma kõige saastatuma linna tiitli eest⁽³⁶⁾. Võib julgelt eeldada, et kui see piirkond kaasataks ELi jõupingutustesse, sealhulgas Euroopa tuleviku teemalise konverentsi raames tehtavasse töösse roheülemineku vormimiseks, ei oleks sellised projektid mõeldavad⁽³⁷⁾.

⁽³⁵⁾ Matkovic Puljic, Vlatka; Dave Jones; Charles Moore; Lauri Myllyvirta; Rosa Gierens; Igor Kalaba; Ioana Ciuta; Pippa Gallop; ja Sonja Risteska (2019), „Chronic coal pollution EU action on the Western Balkans will improve health and economies across Europe“ (Krooniline söega saastamine: ELi Lääne-Balkani riikidele rakendatavad meetmed parandavad terves Euroopas inimeste tervist ja majanduslikku olukorda), Brüssel: Health and Environment Alliance, lk 18.

⁽³⁶⁾ Vt nr European Western Balkans, „Sarajevo and Belgrade among the most polluted world capitals“ (Sarajevo ja Belgrad on maailma kõige enam saastatud pealinnade seas), 13. jaanuar 2020; Bateman, Jessica, „The young people fighting the worst smog in Europe“ (Noored võitlevad Euroopa kõige tugevama sudu vastu), BBC, 2. juuli 2020.

⁽³⁷⁾ Straulat ja Lazarević (2019), *op. cit.*

6.6. Komiteel on hea meel, et Poznańis toimunud Lääne-Balkani riikide tippkohtumisel kiideti heaks kõrghariduse kvalifikatsioonide tunnustamise deklaratsioon, millega kehtestati mudel kõrghariduse kvalifikatsioonide ning välismaal õppimise perioodide automaatselt tunnustamiseks, ent ta peab siiski vajalikuks pingutada rohkem kutsekvalifikatsioonide vastastikuse tunnustamise vallas edusammude tegemiseks, et muuta tööturg integreeritumaks ja pakkuda piirkonna noortele väga vajalikke võimalusi.

6.7. Komitee rõhutab ELi liikmesriikide ja Lääne-Balkani partnerite suurema koostöö ning piiriülese partnerluse edendamise tähtsust mitte ainult valitsuste tasandil, vaid ka piirkondlikul ja kohalikul ning organiseeritud kodanikuühiskonna tasandil ⁽³⁸⁾.

7. Kodanikuühiskonnal on ühinemis- ja seadusandlikus protsessis võtmeroll

7.1. Komitee kutsub üles organiseeritud kodanikuühiskonda läbivaadatud metodoloogia kontekstis rohkem tunnustama. Ehkki komitee kiidab heaks asjaolu, et kodanikuühiskonna organisatsioonide rahastamine ei vähene juhul, kui konkreetsetes riigis ei tehta piisavalt edusamme, märgib ta siiski kahetsusega, et teatistes ei pöörata kodanikuühiskonnale piisavalt tähelepanu, ⁽³⁹⁾ eriti Lääne-Balkani spetsiifilist poliitilist, majanduslikku ja sotsiaalset konteksti silmas pidades, mille puhul tuleb tugevdada kodanikuühiskonna organisatsioonide rolli demokraatlikes reformides.

7.2. Komitee toetab eriti uue metodoloogia teemavaldkonnapõhist lähenemist ja rõhutab kodanikuühiskonna organisatsioonide elutähtsat rolli kõigis teemavaldkondades, tõstes iseäranis esile põhiküsimuste ning rohelise tegevuskava ja kestliku ühenduvuse teemavaldkondi.

7.3. Kodanikuühiskonda hinnatakse jätkuvalt poliitiliste kriteeriumide raames eraldi kui ühte demokraatia neljast sambast, ent hindamise sügavus varieerub riikide lõikes – nagu ka eelmistes aruannetes – ning puuduvad järjekindlad ja süstemaatilised viited suunistele ELi toetuse osutamiseks kodanikuühiskondadele kandidaatriikides aastatel 2014–2020, ⁽⁴⁰⁾ ka juhul, kui seda kasutatakse üksikasjaliku järelevalvevahendina. Kui puuduvad strateegiline selgus, selge järelevalveraamistik ning poliitilised kohustused laienemisprotsessis osalevates riikides organiseeritud kodanikuühiskonna täiendavaks toetamiseks, ei suuda EL pakkuda poliitilist tuge, mida kodanikuühiskonna organisatsioonid hädasti vajavad, rääkimata selgetest suunistest riigivalitsustele ⁽⁴¹⁾.

7.4. Komitee on arvamusel, et kui kasutada tulemuspõhist lähenemist, ei saa faktilisi tulemusi määratleda ega terviklikuks lugeda ilma kodanikuühiskonna organisatsioonide suurema osaluseta ja ilma, et nad jälgiksid objektiivselt teatud poliitilisi kontekste, millega seisavad silmitsi kõik piirkonna partnerid.

7.5. Komitee toetab komisjoni ettepanekut, et ELi rahastuse rakendusmehhanismid peaksid andma selge aluse kodanikuühiskonna tegutsemisruumi kaitsmiseks ning seda varitsevatele vahetutele ohtudele reageerimiseks. Selle saavutamiseks oleks äärmiselt oluline investeerida kodanikuharidusse, rohkem võimalusi pakkuvasse keskkonda, kodanikuühiskonna taristusse ja ühistegevusse. Kodanikuühiskonna tegutsemisruumi kahanemisele saaks kodanikuühiskonna tegevuse toetamiseks tõhusalt vastata hiljuti kasutusele võetud tulemuspõhisuse põhimõtte kaudu. Selle asemel, et demokraatliku arengu teelt kõrvale kaldunud riikide rahaline toetamine lihtsalt lõpetada, tuleks need rahalised vahendid ümber jaotada kodanikuühiskonna toetuseks, et võidelda samas riigis demokraatia tagasilanguse vastu ⁽⁴²⁾.

⁽³⁸⁾ Mõned head näidet sellest koostööst võib muu hulgas näha ELi Aadria ja Joonia mere piirkonna strateegia (EUSAIR), ELi Doonau piirkonna strateegia (EUSDR), CIVINET Slo-Cro-SEE, Balkani maaelu arengu võrgustiku (BRDN), kuue Lääne-Balkani riigi investeerimisfoorumi koja (WB6 CIF) ja piirkondliku ametiühingute nõukogu „Solidarnost“ raames.

⁽³⁹⁾ COM(2020) 57 final (5.2.2020) „Ühinemisprotsessi tõhustamine – Lääne-Balkani riikide usutavad väljavaated saada ELi liikmeks“.

⁽⁴⁰⁾ „Guidelines for EU Support to Civil Society in Enlargement Countries (2014–2020)“ (Suunised ELi toetuse osutamiseks kodanikuühiskondadele kandidaatriikides aastatel 2014–2020).

⁽⁴¹⁾ Balkan Civil Society Development Network, „Background Analysis of the Enlargement Package 2020: Should Civil Society Be Satisfied with Just Being Acknowledged?“ (2020. aasta laienemispaketi taustaanalüüs: kas kodanikuühiskond peaks rahulduma vaid tunnustamisega?), oktoober 2020.

⁽⁴²⁾ Balkan Civil Society Development Network, „Feedback on the Consultation of CSOs in the Preparation of IPA III“ (Tagasiside ühinemisele abi rahastamisvahendi ettevalmistamisel kodanikuühiskonna organisatsioonidega konsulteerimise kohta), 22. aprill 2020.

7.6. ELi institutsioonid saavad kasutada kohaliku tasandi kodanikuühiskonna ressursse ja paluda ELi delegatsioone piirkonnas appi Lääne-Balkani partnerite kodanike mobiliseerimiseks, andes neile võimaluse ühineda platvormidega, millel ELi kodanikud saavad Euroopa tuleviku teemalise konverentsi ajal seisukohti vahetada. Võimaldada Lääne-Balkani riikide noortel ja/või tavakodanikel osaleda Euroopa tuleviku teemalise konverentsi üleeuroopalistel kodanikele mõeldud üritustel oleks oluline investeering piirkonna sotsiaalsesse kapitali, mis suurendaks Lääne-Balkani riikides kohalikul tasandil teadlikkust ELi asjadest ning nende olulisusest vastavatele riikidele. Samuti aitaks see luua kontakte ELi ja kõnealuse piirkonna inimeste vahel ja suurendaks paremini informeeritud kodanike võimet kontrollida oma riigi poliitilist eliiti ELiga ühinemise protsessiga seotud küsimustes ⁽⁴³⁾.

Brüssel, 24. märts 2021

Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee
president
Christa SCHWENG

⁽⁴³⁾ Stratulat ja Lazarević (2020), *op.cit.*, lk 7.